

Uloga neverbalne komunikacije u komunikaciji djece vrtićke i predškolske dobi

Levar, Ana Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:593548>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Ana Valentina Levar

ULOGA NEVERBALNE
KOMUNIKACIJE U KOMUNIKACIJI
DJECE VRTIĆKE I PREDŠKOLSKE
DOBI

Završni rad

Petrinja, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Ana Valentina Levar

ULOGA NEVERBALNE
KOMUNIKACIJE U KOMUNIKACIJI
DJECE VRTIĆKE I PREDŠKOLSKE
DOBI

Završni rad

Mentor rada:

doc. dr. sc Katarina Aladrović Slovaček

Petrinja, rujan 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. O KOMUNIKACIJI	1
2.1. <i>Verbalna komunikacija</i>	3
2.2. <i>Neverbalna komunikacija</i>	6
3. KOMUNIKACIJA U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA	10
3.1. <i>Utjecaj rane komunikacije</i>	11
3.2. <i>Komunikacija odgojitelja s djecom i roditeljima</i>	15
4. ISTRAŽIVANJE	20
4.1. <i>Opis uzorka</i>	20
4.2. <i>Opis instrumenta istraživanja</i>	20
4.3. <i>Ciljevi istraživanja</i>	20
4.5. <i>Rezultati istraživanja</i>	21
5. ZAKLJUČAK I RASPRAVA	29
6. POPIS LITERATURE	31

SAŽETAK

Verbalna i neverbalna komunikacija neodvojivi su dijelovi koji predstavljaju cjelokupno ponašanje djeteta. Neverbalna komunikacija djeteta važan je pokazatelj djetetovog stanja, ponašanja i osjećaja. Upoznavanjem i istraživanjem neverbalne komunikacije djece možemo puno saznati o djetetu jer je neverbalna komunikacija najčešće nesvjesna i dijete na nju ne može utjecati.

Glavna svrha ovog istraživanja bila je utvrditi jesu li verbalna i neverbalna komunikacija djece usklađene te kakva je uloga neverbalne komunikacije kod komunikacije djece vrtićke i predškolske dobi. Istraživanje je provedeno među 14 djece u dobi od četiri do šest godina jedne predškolske skupine u gradu Velikoj Gorici. Istraživanje je obavljeno anketnim ispitivanjem djece. Dobiveni rezultati ispunili su očekivanja te potvrdili da se djeca služe raznolikim neverbalnim reakcijama u svojim iskazima. Istraživanje je pokazalo da je neverbalna komunikacija ima važnu ulogu u životu djece te da njezino poznavanje vodi uspješnijoj komunikaciji s djecom.

Ključne riječi: neverbalna komunikacija, predškolska dob, ponašanje djeteta

SUMMARY

Verbal and nonverbal communication are inseparable parts that represents the overall behavior of a child. A child's nonverbal communication is an important indicator of a child's condition, behavior and feelings. By getting to know and researching children's nonverbal communication, we can learn a lot about the child because nonverbal communication is usually unconscious and the child cannot influence it.

The main purpose of this study was to determine whether verbal and nonverbal communication of children are harmonized and what is the role of nonverbal communication in the communication of children of kindergarten and preschool age. The research was conducted among 14 children aged four to six years of a preschool group in the city of Velika Gorica. The research was conducted by surveying children. The obtained results met expectations and confirmed that children use a variety of nonverbal reactions in their statements. Research has shown that nonverbal communication plays an important role in children's lives and that knowing it leads to more successful communication with children.

Key words: nonverbal communication, preschool age, child behavior

1. UVOD

Komunikacija je važan aspekt svakog ljudskog života. Verbalnu i neverbalnu komunikaciju upotrebljavamo prvenstveno kako bi utjecali na druge ljude, prenijeli poruku i iznijeli svoje mišljenje, no komuniciramo i iz mnogih drugih razloga.

U vrtiću je komunikacija jedan od najvažnijih alata u kojem bi svi sudionici tog procesa trebali težiti što iskrenijoj i otvorenijoj komunikaciji jer će na taj način moći uspješnije vrednovati svoj rad.

Predmet istraživanja ovog završnog rada je utvrditi kako djeca komuniciraju i koje neverbalne znakove pritom koriste. Postavlja se pitanje jesu li djeca spontanija i iskrenija u komunikaciji, je li njihova neverbalna komunikacija u skladu s verbalnom te što se još može uvidjeti samo na temelju neverbalne komunikacije.

U završnom radu opisan je postupak kojim je provedeno istraživanje. Istraživanje je provedeno u vrtiću kroz postavljanje pitanja djeci. Cilj je potaknuti odgojitelje da nakon istraživanja obrate više pažnje na neverbalnu komunikaciju djece.

U završnom radu korišteni su stručni i znanstveni članci s portala Hrčak te dostupna stručna literatura. Završni rad podijeljen je na 5 poglavlja. U uvodu je ukratko opisano na što se završni rad odnosi, koji je cilj istraživanja te na koji način je istraživanje provedeno. U drugom poglavlju se govori o komunikaciji općenito, te što su verbalna i neverbalna komunikacija. U trećem poglavlju govori se o komunikaciji u predškolskim ustanovama, kako je što uspješnije provoditi, utjecaju rane komunikacije i komunikaciji roditelja i odgojitelja s djecom. Četvrto poglavlje se odnosi na istraživanje kroz detaljan prikaz. Na kraju, u petom poglavlju, odnosno zaključku iznijeti su rezultati istraživanja.

2. O KOMUNIKACIJI

Komunikacija je kompleksna aktivnost te nema jednoznačne definicije koja bi objedinila sve njezine fenomene i koja bi bila prihvaćena od svih koji se njome bave praktični i znanstveno. (N. Tatković, Diković, S. Tatković, 2016)

U Rječniku hrvatskoga jezika (Anić, 1991) komunikacija se definira kao pružanje i primanje informacija, a pridjev komunikativan označava pojedinca koji se lako ophodi s ljudima, pristupačan je, otvoren, razgovorljiv, lako shvatljiv, razumljiv i dostupan.

Prema Jukić i Nadrljanski (2015) komunikacija je složena ljudska djelatnost koja je u osnovi ljudskog djelovanja i odnosa među ljudima; komunikacija predstavlja proces emitiranja i primanja znakova koji imaju određeno značenje te razmjenu poruka između jedne ili više osoba kao osnovne potrebe ljudskoga življenja.

Najstarije rasprave o komunikaciji odvijale su se još prije 500. godine prije Krista, a vodile su se u okviru retorike. Ona se tada smatrala vještinom javnoga nastupa (Jukić. Nadrljanski, 2015)

U drugoj polovici 20. stoljeća pojavljuje se nova znanost - komunikologija, koju autori Jukić i Nadrljanski (2015) definiraju kao interdisciplinarnu znanost u čijoj su osnovi znanja iz retorike, psihologije, logike, lingvistike, filozofije, sociologije, informatike, neurologije. Kroz pregled sadržaja koje komunikologija obuhvaća, autori ističu da komunikologija obuhvaća: interpersonalno komuniciranje, komuniciranje u malim grupama, jezik i kodove, organizacijsko komuniciranje, javno komuniciranje, masovno komuniciranje, intrapersonalne oblike komunikacije te ekstrapersonalne oblike komunikacije.

Komunikacija nije samo pedagoški i psihološki proces, već i složeni socijalni u kojem osoba predstavlja sebe, odnosno samoprezentacija kojom osoba nastoji da se njezino „predstavljeno ja“ prihvati u društvu. (N. Tatković, Diković, S.Tatković, 2016).

Komunikacija predstavlja i recipročan proces jer osoba koja šalje ujedno i prima poruku od osobe koja sluša, a slušatelj poruku istovremeno šalje i mijenja, ovisno o načinu na koji je poruku razumio i interpretirao. Stoga uloga komunikacije nije samo primanje i davanje obavijesti već i rješavanje problema, sukoba, nesuglasica, iznošenje mišljenja, stavova i uvjerenja. (N. Tatković, Diković, S. Tatković, 2016).

Prema Antolović i Sviličić (2016) najčešće se razlikuju verbalna i neverbalna komunikacija, a po broju uključenih sudionika razlikujemo intrapersonalnu, interpersonalnu, grupnu i javnu komunikaciju.

2.1. Verbalna komunikacija

Verbalnu komunikaciju možemo definirati kao stvarno izgovorene riječi, a odvija se pomoću jezika, govornoga i pisanoga. Prema Tatković N. i sur. (2016) verbalnu je komunikaciju moguće promatrati s tri njezina aspekta, a to su:

- Retorika
- Govor-monolog
- Razgovor/dijalog

Prema Antolović i Sviličić (2016) komunikacija je prema svojoj prirodi uvijek interaktivna, odnosno događa se unutar nekog odnosa, pa su kvaliteta komunikacije i odnosa uvijek međusobno povezane. Metakomunikacija je komunikacija o komunikaciji, a pomaže pri analizi načina na koje komuniciramo i mijenjanju svojih odgovora u komunikacijskom procesu. Neki znanstvenici (Koprowska, 2005) predlažu podjelu na:

- Vještine prvog reda - one koje su potrebne u izravnoj komunikaciji s korisnicima usluga, kolegama i dr.
- Vještine drugog reda - one koje koristimo u planiranju svoje komunikacijske strategije, razmišljanja o onome što radimo, opažanja interakcije, planiranje i izvedbe povratne informacije te modificiranje primjene komunikacijskih vještina ubuduće.

Termin interpersonalna komunikacija nastao je od latinskih riječi *inter* (između) i *persona* (osoba), a označava komunikaciju koja se odvija između dvije ili više osoba. Antolović i Sviličić (2016) navode kako postoji snažna, univerzalna i trajna potreba i/ili želja među ljudskim bićima da stupaju u interakciju jedni s drugima i međusobno komuniciraju, a kao razloge navode:

- Evolucijski razlog - naši pretci koji su djelovali u grupama imali su više šanse za opstanak nego oni koji su djelovali sami te su stoga vještine potrebne za razvijanje i održavanje socijalnih veza predstavljale centralnu u ljudskoj evoluciji.
- Ljudi uživaju u interakciji. Sam čin komuniciranja pridonosi pozitivnim učincima u emotivnom životu.
- Međuljudska komunikacija neizostavan je aspekt suvremenog života, te usklađivanja ideja, želja i namjera u privatnom i profesionalnom životu.

- Ljuska civilizacija ne bi postojala bez razvijene sposobnosti širenja znanja na različite načine.
- Osobe koje su vještije u komunikaciji općenito su zadovoljnije svojim životom i odnosima.

Prema Reardon (1998) ljudi komuniciraju poruke, a one su potencijalno smislene i informativne, dakle mogu dobiti značenje. Značenje poruka pod utjecajem je detonacija i konotacija riječi.

Poruke se sastoje od nizova simbola. Simboli su riječi, geste, slike, zvukovi ili pokreti. Često kada upotrebljavamo riječi smatramo da one za svakoga imaju isto značenje, no u stvarnosti je velika sreća kada osoba s kojom komuniciramo razumije veliki dio našeg značenja na način na koji mi to činimo. Većina ostalih ljudi mora se služiti verbalnim i neverbalnim izrazima. (Reardon, 1998)

Poruke mogu biti informativne i smislene. Prema teoriji informacija, poruke moraju smanjivati neizvjesnost da bismo ih mogli smatrati informacijama. Poruke koje daju informaciju su one koje omogućuju izbor između alternativnih smjerova djelovanja. (Reardon, 1998)

Prema Reardon (1998) stariji modeli komunikacije smatrali su informaciju nekom vrstom predmeta koji kroz kanal prelazi od jedne osobe prema drugoj- interpersonalnim kanalom ili masovnim medijem. Takav model komunikacije smatra da ako nema smetnji i ako pošiljatelj posjeduje dovoljno komunikacijske vještine, primatelj informacija razumjet će značenje poruka koje šalje izvor. Noviji modeli komunikacije smatraju kako ljudi selekcioniraju informacije na osnovu svojih potreba i želja. Značenja koja će iz njih izvesti pod utjecajem su povezivanja s prethodnim iskustvom, te potreba i očekivanja.

U tijeku komunikacije ljudi razmjenjuju i oblikuju informacije. Doprinos jedne osobe djeluje na doprinos koji će dati druga osoba. Jedna od glavnih zapreka prilikom razmjena informacija je razlika u značenju što ih ljudi pridaju istim riječima ili činima. Kada se govori o vrstama značenja, razlikujemo denotativno i konotativno značenje. Denotativno značenje je deskriptivno značenje, zajednička većini ljudi neke kulturne sredine. Konotativno značenje je osobno značenje koje nije lako otkriti i ne mora biti zajedničko većem broju ljudi. (Reardon, 1998)

Postoji mnoštvo zapreka dobroj komunikaciji, a Antolović i Sviličić (2016) navode neke od njih:

- Nepovjerenje - najčešće se pojavljuje nepovjerenje prema pošiljatelju informacije ukoliko je osoba nedosljedna u prenošenju informacija pa se pojavljuje sumnja u točnost i vjerodostojnost informacija
- Loše odabrano vrijeme prenošenja informacija
- Neusklađenost tona i sadržaja - ljudi primjećuju ukoliko verbalna i neverbalna komunikacija nisu usklađene sa sadržajem poruke.
- Nedostatak interakcije - da bi komunikacija bila uspješna osobe koje su u interakciji moraju podjednako sudjelovati u tom razgovoru. Ukoliko nema povratne informacije od primatelja, pošiljatelj se pita je li njegova poruka stigla do primatelja i je li shvaćena.
- Nestrpljivost - dobar govornik je onaj koji strpljivo čeka da osoba s kojom je u komunikaciji dovrši svoje prenošenje informacije. Ukoliko se osoba ubacuje u riječ te čini sve samo kako bi ona vodila glavnu riječ, tada govorimo o lošoj komunikaciji.
- Nerazumljivost - važno je utvrditi je li informacija koju je pošiljatelj poslao bila razumljiva osobi koja ju je primila. Zbog toga je bitno izbjegavati uopćene i stručne izraze jer je za pretpostaviti da ih primatelj ukoliko je osoba izvan struke neće shvatiti.
- Osobnost i temperament - jednako je važno govoriti i slušati, to je razmjena poruka, odnosno komuniciranje, stoga je za dobru komunikaciju važno ne nametati se i dominirati u razgovoru.

Temelj svih dobrih međuljudskih odnosa jest uspješna komunikacija. Tatković i Močinić (2012) navode kako vještine u odnosu s ljudima predstavljaju kombinaciju dobrih interpersonalnih vještina (sposobnost suradnje s drugima) i intrapersonalnih vještina (sposobnost upravljanja vlastitim stavovima i emocijama).

Komunikacija je vještina koja se ne ostvaruje samo riječima već ju je potrebno naučiti, izvježbati i primjenjivati. N. Tatković i sur. (2016) navode kako su komunikacijske vještine bitna sposobnost svake osobe i predstavljaju temelj uspješne komunikacije. Komunikacijske vještine su: slušanje, pitanja, empatija, asertivnost, osjetljivost za standarde odnosa, poznavanje situacije, samopraćenje, uključenost i upravljanje interakcijom, fleksibilnost ponašanja i druge.

2.2. Neverbalna komunikacija

Neverbalna komunikacija u ljudskoj se zajednici razvila prije verbalne. Njome su se ljudi sporazumijevali koristeći se mimikom, stavom tijela, gestama, pokretima i neartikuliranim oblicima glasanja. Danas, prema istraživanjima, neverbalna komunikacija nosi oko 70 % poruke. Posebno važnu ulogu imaju facijalne ekspresije. (N. Tatković i sur. , 2016)

Neverbalna komunikacija omogućuje bolje razumijevanje sugovornika, zato postoji izreka: „Govor tijela je prozor u čovjekov um“. (Knapp i Hall, 2010)

Antropolozi Ray Birdwhistell i Edward Hall te psiholozi Paul Ekman i Wallace Friesen dali su veliki doprinos u razvoju neverbalne komunikacije.

Antropolog Ray Birdwhistell stvorio je izraz „kinezika“ kao naziv za vlastita istraživanja govora tijela. On je postavio teoriju kinezike koja je pomogla uspostavljanju mjesta neverbalnog ponašanja u istraživanjima interpersonalnih odnosa. Tvrdio je da su tjelesni pokreti sustavni i da ih je moguće sustavno i analizirati. (Reardon, 1998)

Antropolog Edward Hall zaslužan je za uvođenje proksemike u istraživanja interpersonalnih odnosa. Proksemika proučava uporabu prostora u uvjeravanju i komuniciranju. Edward Hall tvrdio je da je udaljenost na kojoj ljudi razgovaraju pod utjecajem kulture, spola, naravi odnosa i drugih čimbenika. Hallove knjige Nijemi govor (1959.) i Skrivena dimenzija (1966.) znatno su utjecale na razvoj istraživanja o neverbalnoj komunikaciji. (Reardon, 1998)

Prema Reardon (1998) treći veliki doprinos razvoju neverbalne komunikacije čine radovi Paula Ekmana i Wallacea Friesena. Oni su neverbalna ponašanja podijelili na pet vrsta: emblemi, ilustratori, regulatori, adaptori i pokazivači osjećajnih stanja. Također su postavili shemu analize neverbalnog ponašanja: podrijetlo (izvor čina), kodiranje (odnos čina i značenja) i primjena (način na koji komunikator primjenjuje neko ponašanje).

Uz verbalnu komunikaciju, neverbalna je komunikacija dopunski kanal slanja poruka te bi bez nje verbalna komunikacija bila mnogo siromašnija. Neverbalna je komunikacija manje kontrolirana i namjerna i stoga predstavlja neposrednije sredstvo priopćavanja. Njome možemo izraziti sve što ne možemo sa verbalnom komunikacijom: svoje emocije, stavove, odnos prema sugovorniku i sl. (Silverman, Kurtz, Draper, 1998).

Neverbalno izražavanje može biti izrazito teško jer je ponekad lakše komunicirati bez neverbalne, nego bez verbalne komunikacije. (Reardon, 1998)

Neverbalnom komunikacijom često prenosimo informacije o sebi koje nismo željeli i bili spremni otkriti. Neverbalni znakovi mogu predstavljati izazov u komunikaciji jer neverbalni znakovi nisu zapisani ni dovoljno dobro definirani, ali predstavljaju nepisana pravila i zajedničke društvene norme koje se podrazumijevaju. (Reardon, 1998). Komunikacija neverbalnim znakovima predstavlja značajnu komponentu svake komunikacije, a umijeće njezinog prepoznavanja jedno od značajnijih elemenata dobrog slušanja. (Vodopija, Vajs, 2010).

Neverbalnom komunikacijom uvijek šaljemo poruku, htjeli to ili ne, što navodi na zaključak da dvije osobe u međusobnoj interakciji ne mogu međusobno ne komunicirati. Neverbalnom komunikacijom, verbalna dobiva puniji smisao i značenje. Kad je neverbalna poruka suprotna, verbalni iskaz slabi i pobija se. Na primjer, nakon nepoloženoga ispita neverbalna komunikacija iskazana tužnim izrazom lica, pogledom uperenim u pod i sl. mogu biti bolji pokazatelji lošeg emocionalnog stanja osobe od onoga što bi osoba mogla izraziti riječima. (Reardon, 1998)

Početak usklađivanja verbalnoga i neverbalnoga dijela komunikacije je uočavanje, prepoznavanje i osvješćivanje svojega i tuđega ponašanja tijekom komuniciranja, a to je osnovni preduvjet za uspješnu komunikaciju. (Knapp i Hall, 2010)

Neverbalna komunikacija ima višestruke uloge. Može biti dopuna verbalnoj komunikaciji, nekad je može zamijeniti, a nekad se može mijenjati i značenje verbalne komunikacije, primjerice kada dijete suznih očiju i namrštenog lica govori da mu nije ništa. (Reardon, 1998)

Istraživanja neverbalne komunikacije koja su proveli Knapp i Hall (2010) pokazuju da je neverbalnu komunikaciju moguće promatrati s tri aspekta:

- komunikacijske okoline
- fizičkih značajki osobe koja komunicira
- tjelesnih pokreta i pozicioniranja

Prema Tatković i sur. (2016) komunikacijska okolina odnosi se na čimbenike koji utječu na odnos među ljudima, ali nisu neposredno dio njega, već se odnose na okruženje u kojem se interakcija odvija: unutarnje uređenje, namještaj, boja zidova, zvukovi, temperatura prostora i sl. Ovi okolinski čimbenici mogu snažno utjecati na interpersonalni odnos dviju ili više osoba u međusobnoj komunikaciji.

Teritorijalnost u ovom kontekstu označava sklonost ljudi da označavaju osobni prostor, odnosno uporabu i percepciju socijalnoga i osobnoga prostora. Istraživanja koja se bave ovom problematikom odnose se na proučavanje rasporeda sjedenja i pozicioniranja u prostoru s vodstvom, tijekom komunikacije. (Tatković i sur., 2016).

Prema Tatković i sur. (2016) fizičke značajke osoba uglavnom su nepromjenjive, nisu vezane za pokrete i odnose se na fizički izgled osobe: građa ili oblik tijela, visina, težina, boja kose, očiju, miris i sl. Na komunikaciju i interakciju također mogu utjecati i tzv. artefakti koji se odnose na odjeću, periku, umjetne trepavice, nakit i sl. Osoba ih može po želji mijenjati, stoga nisu stabilne naravi.

Prema Tatković i sur. (2016) tjelesni pokreti i pozicioniranje tijela odnose se na:

- Držanje i gestikulaciju

Držanje može govoriti o našoj ranjivosti u situacijama mnogo ozbiljnijim od socijalnih ili društvenih. Nesigurne osobe u većem broju slučajeva hodaju sporije i opreznije, gledaju u pod te pomiču ruke i noge kratkim, ukočenim pokretima. (Antolović i Sviličić, 2016)

Gestikulacija je temeljan oblik komunikacije - koriste ga i ljudi koji su slijepi od rođenja. Predstavlja izražavanje gestama, pokretima ruku, glave i tijela, odnosno mimikom. (<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21846>)

- Lice i oči

Lice i oči vjerojatno predstavljaju najuočljivije dijelove tijela. Lice je vrlo kompliciran kanal izražavanja iz više razloga. Jedan razlog je broj izraza koji ljudi mogu proizvesti. Drugi je brzina kojom ih mogu mijenjati. Identificirano je i klasificirano šest osnovnih emocija koje odražavaju izrazi lica: iznenađenje, strah, gađenje, sreća, tuga i ljutnja. Načini izražavanja ovih emocija prepoznatljivi su među kulturama. Moguće je i ispreplitanje emocija kombinacijom dvaju ili više izraza lica. (Antolović i Sviličić, 2016)

Knap i Hall (2010) navode kako se gledanje u komunikaciji odnosi na usmjeravanje lica prema licu druge osobe, dok se uzajamno gledanje smatra ono kada u interakciji osobe gledaju jedna drugoj u oči. Antolović i Sviličić (2016) navode kako oči same mogu poslati nekoliko vrsta poruka. U našoj kulturi izbjegavanje pogleda predstavlja izbjegavanje kontakta s drugom osobom, a međusobni susret očima znak je uključivanja.

- Glas

„Glasovno se ponašanje odnosi na to kako je nešto izrečeno, a ne što je rečeno.“ (Tatković i sur., 2016)

Posebno značajni elementi glasovnog ponašanja odnose se na : razinu i varijabilnost visine i glasnoće, trajanja zvukova, stanke, jasnoću govora, brzinu, ritam, učinak glasovnih ponašanja na razumijevanje i drugo, koji mogu utjecati na ishod interakcije (smijeh, štucaње, gutanje, zijevanje, podrigivanje i sl.) (Knapp i Hall, 2010).

U obrazovanju, psihologiji i zdravstvu, glasovno ponašanje i ton glasa (odgojitelja, liječnika) su posebice važni jer se radi o komunikaciji s djecom/mladima i pacijentima koji su osjetljivi i ranjivi te ukoliko pogrešno interpretiraju ton i jačinu mogu se ražalostiti, iznenaditi ili se uplašiti. Jednako vrijedi i za glasovno ponašanje djece, pacijenata i učenika koje je potrebno što točnije interpretirati. (Tatković i sur. , 2016)

- Dodirivanje

Rukovanje, dodir, poljubac u obraz, različito se rabe u pojedinim kulturama, a ponegdje su i zabranjeni za osobe koje nisu bliske. Dodirivanje pruža mogućnost pogrešnog tumačenja. (Lučanin, Despot Lučanin, 2010)

Prema Knappu i Hallu (2010) dodir ne mora biti usmjeren samo na drugu osobu, već može biti usmjeren i na samoga sebe. Takvo dodirivanje usmjereno prema samom sebi naziva se „nervozni manirizam“, a može izražavati neko stanje ili naviku pojedinca (primjerice trljanje nosa, češkanje brade, čupkanje kose i sl.). Pokazatelj su savladavanja i iskazivanja emocija iz nekog ranijeg perioda života u kojem se stječu neka iskustva, razvijanje socijalnih kontakata i slično.

Najučestaliji i najsnažniji oblik neverbalne komunikacije dodir je dvoje ljudi. Pojavljuje se u mnogim oblicima poput: glađenja, udaranja, maženja, tapšanja i sl. Njegovo se značenje najčešće interpretira iz konteksta, prirode odnosa dvoje ili više ljudi i načina na koji se izvodi, a može izazivati osjećaj nelagode ili ugone, može goditi ili iritirati, biti ugodan ili neugodan. (Tatković i sur. , 2016)

- Prostor i tjelesna udaljenost

Edward Hall podijelio je područje udaljenosti osoba uključenih u komunikaciju u četiri zone:

1. Zona intimne udaljenosti- kreće se od dodira do udaljenosti od 45 cm.
2. Zona osobne udaljenosti- 45 cm- 1,2 m

3. Zona socijalne udaljenosti- od 1,2 m do 3,6 m
4. Javna zona komuniciranja- više od 3,6 m

Vlastiti prostor štiti od stresa, prevelikog broja informacija i pokazuje stupanj bliskosti osoba, navode autori Lučanin i Despot Lučanin (2010). Autori također ističu kako se zone udaljenosti mijenjaju ovisno o situacijama i osobinama ličnosti.

- Prikazivanja sebe

Ljudi koriste različite načine kako bi se drugima pokazali u najboljem svjetlu. Čine to putem stila odijevanja, frizure, obuće ili životnog stila (uređenje doma, izbor automobila, način rekreacije i sl.) Način na koji netko odluči prikazati sebe drugim ljudima pruža informacije o društvenoj pripadnosti, razini obrazovanja, bračnom statusu i slično. U prijenosu ovih poruka mogući su nesporazumi i krive interpretacije jer upravljanje dojmovima i percepcija drugih osoba nije uvijek onakva kakva se očekuje. (Tatković i sur. , 2016)

- Parajezik

Prema Tatković i sur. (2016) parajezik je jedan od načina iznošenja misli, želja, osjećaja, a odnosi se na neverbalne znakove koji prate verbalnu poruku. Paraverbalni i neverbalni znakovi mogu se klasificirati na paralingvističke i ekstralingvističke.

1. Paralingvistički znakovi vezani su uz govor: glasnoća govora, ton i boja glasa, intonacija, pauze, šutnju i glatkoću govora.
2. Ekstralingvistički znakovi nisu vezani uz govor: izraz lica, pogled i kontakt očima, geste i pokreti tijela, položaj tijela, vlastiti prostor, udaljenost sugovornika, tjelesni dodir, prostorni raspored i vanjski izgled.

Prema Bašić, Hudina, Koller-Trbović i Žižak (2005) ono što neverbalno ponašanje čini osobitim jest njegova uloga u cjelokupnom komunikacijskom procesu. Neverbalne poruke su snažnije, dominantnije i prikladnije pri komuniciranju emocija i stavova, dok su verbalne važnije u svim drugim vrstama komunikacije. U sljedećem poglavlju ukazati ćemo na važnost verbalne i neverbalne komunikacije u predškolskim ustanovama.

3. KOMUNIKACIJA U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA

Način na koji djeca doživljavaju svijet u mnogo čemu se razlikuje od načina na koji ga doživljavaju odrasli. Djeca percipiraju svijet oko sebe putem širokog spektra oblika, boja,

mirisa i okusa, kao i taktilnih i svih drugih senzornih podražaja i informacija. Ovo bogatstvo doživljaja dijete interpretira na različite načine i izražava kroz različite oblike ekspresije. (Slunjski, 2008). Dijete je od samoga rođenja prosocijalno biće i usmjereno je socijalnim signalima. (Ljubešić i Capanec, 2012). Stoga, kako navodi Slunjski (2008), osim uobičajene govorne komunikacije, odgajatelj mora svladati neke specifične vještine, kao što je vještina uspostavljanja različitih modaliteta komunikacije s djetetom.

Medij je svaki materijal koji djetetu omogućuje prijevod njegova znanja i razmišljanja na neku vanjsku, dvodimenzionalnu ili trodimenzionalnu formu. Ti prijevodi odgajatelju služe kao vrijedno sredstvo upoznavanja djeteta i procesa koji se događaju u njegovoj svijesti, koji su inače nevidljivi i teško dostupni. Slunjski (2008) navodi kako bi odgajatelj trebao poznavati mogućnosti i ograničenja medija kako bi djetetu osigurao upravo onaj medij kojim se dijete može najbolje izraziti. Autorica također navodi kako bi odgajatelj trebao s djecom neprekidno istraživati i upoznavati raznolike mogućnosti korištenja medija.

Polić (1997) objašnjava odgoj kao komunikaciju. Bit odgoja je u komunikaciji između odgajatelja i odgajnika. Da bi djeca usvojila znanje, vještine i stavove, potrebno je s njima komunicirati i motivirati ih. Opisujući odgoj, Bratanić (1993) iznosi da je to složen fenomen te da ga nije lako svesti pod jednu definiciju. Autor je stoga podijelio aspekte odgoja na tri područja:

- Društveno-generacijski aspekt - ogleda se u prijenosu znanja i iskustva na mlađe generacije. Time se mlađe generacije razvijaju i bogate kako bi u budućnosti kulturu odgoja mogli prenijeti na nadolazeće generacije.
- Individualni aspekt – odgoj se sagledava u odnosu na razvoj pojedinca. Stoga, odgoj možemo definirati kao svjesno i namjerno djelovanje na razvoj fizičkih i psihičkih svojstava osobe. Međutim, odgoj se ne može odvijati izvan društva jer je osoba u najužoj povezanosti s društvom i izvan njega ne može postojati.
- Interakcijsko-komunikacijski aspekt – suvremeni pristupi u proučavanju odgojne djelatnosti sve više naglašavaju upravo ovaj aspekt čija vrijednost leži u interakciji odgojitelja i djeteta. Takav pristup stavlja u središte međuljudske odnose.

3.1. Utjecaj rane komunikacije

Prema autorima Starc, Čudina Obradović, Pleša, Profaca i Letica (2004) dijete samim rođenjem ima predispozicije za razvoj govora, te navode kako „svako zdravo dijete ima anatomske i glasovne mogućnosti da nauči glasove bilo kojeg jezika.“

Prema Starc i sur. (2004) razvoj govora teče u nekoliko aspekata:

- Glasovni (fonološki) razvoj
- Rječnički (značenjski/semantički) razvoj
- Razvoj gramatike
- Komunikacijski (pragmatički) razvoj
- Razvoj znanja o govoru (metalingvistička svijest)

Starc i sur. (2004) navode kako se kritični period nalazi u rasponu od 18. do 24. mjeseca, a razdoblje od druge godine do puberteta smatra se osjetljivim za razvoj govora.

Ranom komunikacijom nazivamo razdoblje u kojem se usvajaju vještine koje omogućavaju proces razmjene obavijesti. Te vještine proizlaze iz djetetova sazrijevanja i učenja u kognitivnoj, socijalnoj i jezičnoj domeni, te u posebnom kognitivnom području zvanom socijalna kognicija, odnosno spoznaja o ljudima i njihovom doživljavanju i ponašanju. (Ljubešić i Capanec, 2012). Rano djetinjstvo prema uobičajenoj periodizaciji obuhvaća period od rođenja do šeste godine, te se to razdoblje može smatrati i razdobljem rane komunikacije, a obuhvaća predverbalnu i ranu verbalnu komunikaciju. (Ljubešić, 2001)

Razdoblje predverbalne komunikacije proteže se kroz prve dvije godine djetetova života, ukoliko dijete ima uredan psihofizički razvoj. Cjelokupno razdoblje predverbalne komunikacije dinamično je razdoblje djetetova života, a s gledišta razvoja komunikacije posebno značajnim razvojnim postignućem smatra se pojava intencijske komunikacije. U djece s urednim razvojem ove promjene događaju se u dobi od 8-12 mjeseci. Stoga se i razdoblje predverbalne komunikacije može podijeliti na dva podperioda: period predintencijske i period intencijske komunikacije. (Ljubešić, 2001)

Razdoblje u kojem djeca još nisu naučila namjerno slati poruke prema okolini, odnosno odrasle osobe „iščitavaju“ poruke prema dječjem ponašanju i emocionalnim znakovima jest razdoblje predintencijske komunikacije. (Ljubešić i Capanec, 2012)

Izvođenje ponašanja s namjerom da izazove točno određenu promjenu u socijalnoj okolini ukazuju na intencijsku komunikaciju. (Ljubešić i Capanec, 2012)

Budući da djeca aktivno komuniciraju i prije nego što progovore, najprije rabe neverbalna komunikacijska sredstva kao što su usmjerenost pogleda, geste, facijalna ekspresija i sl. Komunikacijskim sredstvima se smatraju svi „alati“ kojima se može prenijeti poruka. Najčešće korišteno komunikacijsko sredstvo u predjezičnoj komunikaciji je gesta pokazivanja (ispruženi kažiprst usmjeren prema nekom predmetu). Uporaba gesta tijekom prve godine života je važan klinički pokazatelj, povezan s kasnijim jezičnim razvojem. (Ljubešić i Capanec, 2012)

Napretkom u jezično-govornom razvoju, udio gesta se smanjuje, premda se može uočiti i tijekom druge godine života, ponajprije kao nadopuna za izražavanje prvih semantičkih kombinacija koje su prethodnica kombiniranju riječi. (Ljubešić i Capanec, 2012)

Prvotna uporaba komunikacijskih simbola vezana je uz situaciju i visoko je kontekstualizirana, a tijekom druge godine života sklonost uporabe dekontekstualiziranih simbola raste, te dijete urednog razvoja krajem druge godine života ulazi u razdoblje jezične komunikacije. (Ljubešić i Capanec, 2012)

Razdoblje verbalne komunikacije pojavljuje se oko navršene dvije godine djetetova života kada su djeca usvojila više od deset riječi koje su u stanju kombinirati te se zbog toga znaju verbalno izraziti bez obzira na ograničeno poznavanje jezika. Upravo je pojava verbalne komunikacije ono što socijalna okolina budno iščekuje od djece. No pritom se zaboravlja da je verbalna komunikacija duboko utemeljena na fonološkom, kognitivnom, socijalno-komunikativnom i oralno-motoričkom aspektu predlingvističkog razvoja.

Djeca urednog razvoja ovladat će materinskim jezikom za potrebe svakodnevne komunikacije i verbalno komunicirati u različite svrhe, te će biti sposobna ovladavati novim informacijama samo razgovorom, bez podrške situacijskog konteksta. (Ljubešić i Capanec, 2012). No, s obzirom na to da kronološki kriterij nije dostatan, kod djece s razvojnim teškoćama razdoblje predjezične komunikacije može biti znatno produženo. (Ljubešić, Capanec, Ivšac, Šimleša, 2009). Autorice Ljubešić i Capanec (2012) navode kako to znači da rana komunikacija traje dok god dijete na nauči komunicirati za ciljeve koji odgovaraju njegovim potrebama i sredini u kojoj živi, a da pritom upotrebljava sustav znakova koji okolina razumije. Veliki broj istraživanja pokazuje kako je predverbalno razdoblje veliki pokazatelj kasnijeg jezičnog razvoja.

Autorica Ljubešić (2001) navodi sljedeća predverbalnog razvoja važnim za kasniji jezični razvoj: brbljanje, razvoj pragmatičkih funkcija komunikacije, leksičko razumijevanje te pojava

simboličke i kombinatoričke igre. U verbalnoj komunikaciji najjednostavnija podjela je na usvajanje jezika i razvoj uporabe jezičnih struktura u socijalnom kontekstu.

Pragmatičke funkcije komunikacije su instrumentalna, regulacijska i interakcijska, a vidljive su još u predverbalnom razdoblju. Nakon što dijete ovlada jezikom do stanovite mjere, verbalno će tražiti što mu treba (instrumentalna funkcija), verbalnim će iskazima utjecati na akcije drugih ljudi (regulacijska funkcija) odnosno verbalno će održavati socijalni kontakt s drugima (interakcijska funkcija). (Ljubešić, 2001).

Ljubešić (2001) navodi kako ove funkcije omogućavaju djetetu da govorom djeluju na okolinu, a zastoj u njihovom razvoju može se uočiti i u predverbalnoj fazi razvoja, budući da djeca djeluju na okolinu prvo neverbalnim znakovima, a zatim ih zamjenjuju verbalnim znakovima.

Način na koji dijete odgovara na verbalnu komunikaciju mijenja se s razvojem i usko je povezano s načinom na koji dijete razumije druge, odnosno njihove komunikacijske namjere, vjerovanja, želje i znanja. (Ljubešić, 2001)

Autorice Ljubešić i Capanec (2012) navode kako je podjela rane komunikacije na predjezičnu i jezičnu komunikaciju vrlo pojednostavljena i površna jer razmatra samo ona sredstva koja su nositelji poruke: jesu li ona jezična (riječi i rečenice) ili predjezična (pogled, gesta, mimika), a zanemaruje promjene u komunikacijskom procesu. Autorice smatraju kako je bolji kriterij za podjelu rane komunikacije razlikovanje je li komunikacija intencijska ili predintencijska.

Rana komunikacija snažan je pokazatelj djetetovog razvoja, a rano prepoznavanje odstupanja, rane pojačane stimulacije razvoja govora i rane intervencije sprečavaju nastanak poremećaja koji se negativno odražavaju na djetetov cjelokupni razvoj. (Mesec, 2010)

Prema Ljubešić (2001) uloga rane komunikacije može se podijeliti na tri područja – razvoj osobnosti i mentalno zdravlje djeteta, adaptivno ponašanje i socijalizacija te spoznajni razvoj i usvajanje jezika.

U razvoju osobnosti djeteta sudjeluju biološko nasljeđe, roditelji i odgojitelji, životne prilike, ali i svaki pojedinac za sebe. Obitelj je prvo i najvažnije mjesto oblikovanja osobnosti. Djeca trebaju stabilne uvjete za razvoj u kojima se ne obavlja samo njega djeteta nego postoji i snažna emocionalna interakcija između djeteta i obitelji. Na razvoj osobnosti djeteta utječe i komunikacija djeteta s ostalim bliskim osobama. Uloga rane komunikacije je da svaki sudionik

svojim porukama, koje su neverbalne, utječe na ponašanje drugoga i time nastaje uzajamna regulacija djece i roditelja.

Razvoj adaptivnog i socijalnog ponašanja određen je djetetovim interakcijama i maturacijskim procesima. Dijete je u ranom razvoju oslonjeno na pomoć svoje okoline u zadovoljavanju svojih potreba. Tu pomoć najbolje mu pružaju bliske osobe kroz interakciju i pritom odgovaraju na njegove potrebe. Ukoliko su ti procesi zapriječeni nastaju teškoće u komunikaciji između djeteta i okoline te je time otežana i djetetova socijalizacija. Ukoliko se taj problem ne otkloni javljaju se poremećaji u razvoju djetetove autonomije, a odražava se u čestim izrazima gnjeva ili pretjerano izraženom prkosu. Proces je dvosmjernan: uredan razvoj verbalne komunikacije podupire socijalizaciju djeteta, a djetetova socijalna iskustva podupiru razvoj verbalne komunikacije.

Roditeljima, odgajateljima i terapeutima dobro je poznata veza između jezičnog i spoznajnog razvoja budući da dijete postavljanjem pitanja i slušanjem proširuje svoju spoznaju. Integracijske i komunikacijske sposobnosti od rođenja utječu na cjelokupan razvoj i u uskoj su vezi sa sposobnostima prilagodbe i ranog učenja. Ove se sposobnosti razvijaju u prirodnom okruženju ranih interakcija s roditeljima, kojih roditelji nisu svjesni, ali su aktivni i podupiru i za dijete oblikuju okolinu koja je prilagođena za razvoj percepcije, intersenzoričke integracije, predgovorne komunikacije i govora.

3.2. Komunikacija odgojitelja s djecom i roditeljima

Prema N. Tatković i sur. (2016) pedagoška komunikacija je proces stvaranja i razmjene informacija između odgajatelja i odgajanika s ciljem razvoja djeteta. U takvoj interakciji trebalo bi prevladavati slobodno izražavanje djeteta, poticanje njegove samostalnosti, ali i komunikacija kojom dijete osjeća odgovornost za svoje postupke. Autori također navode kako treba izbjegavati komunikacija u kojoj dijete ne može izraziti svoje stavove i u kojoj nisu samostalni.

Mušanović i Lukaš (2011) odgojno-obrazovnu komunikaciju opisuju kao „razvojno-interakcijski proces stvaranja značenja i razmjene poruka (značenja) između odgojitelja i odgajanika s ciljem osobnog razvoja odgajanika“.

Bašić, Žižak i Koller-Trbović (1998) naglašavaju da kada se radi o odgoju djece da se tada prije svega govori o odnosnim, komunikacijskim i dugim procesima koji su usmjereni na uspješno zadovoljavanje svih potreba u jednom prostoru, na humane odnose sudionika i na uspješne procese komunikacija. Temeljno polazište Nacionalnog kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje je da se znanje i spoznaje izgrađuju, konstruiraju, stječu i razvijaju aktivnim sudjelovanjem djeteta, stalnom transformacijom izgrađenih konstrukata, izravnim stjecanjem iskustava i interakcijom sa fizičkom i socijalnom okolinom, a ne izravnim poučavanjem. (Miljak, 1999)

Mlinarević (2004) ukazuje kako je dijete aktivni čimbenik svoga razvoja, a odrasla osoba mu u tome pomaže poštujući djetetovu individualnost, osobni ritam razvoja i prava djeteta. Autorica naglašava kako je dječji vrtić mjesto življenja, igre i učenja djece i odraslih te je otvoren i fleksibilan. Cjelokupna organizacija vrtića u skladu je s potrebama djeteta. Prema Miljak (1999) vrtićko okruženje cjelokupnost je svih aspekata koji čine dječji vrtić, a dijeli ga na socijalno i fizičko okruženje. Socijalno okruženje čine svi ljudski i stručni potencijali, odnosi i komunikacijski, a fizičko obuhvaća prostorne i materijalne potencijale dječjeg vrtića. (Mlinarević, 2004)

Prema Mlinarević (2004) dva su osnovna načela za stvaranje vrtića po mjeri djeteta. Na osnovi vlastitih iskustava i interakcije sa okolinom koja ih okružuje djeca stvaraju vlastito znanje, a odgajatelji na najbolji mogući način potiču razvoj djeteta u svim smjerovima.

Odgajatelj stvara poticajno okruženje uvažavanjem djece. Uvijek koristi djetetovo ime, što češće mu se obraća osobno, spušta se na razinu dječjih očiju, sluša što mu dijete govori i odgovara na djetetove potrebe. Ukoliko odgajatelj ne zna odgovor na neko dječje pitanje, tada djetetu obeća da će mu kasnije dati odgovor i čini to. Odgajatelj često koristi dječje ideje i prijedloge i pohvaljuje ih. Odnos odgajatelja i djece treba biti pozitivan, prožet humorom i zabavom jer zajednički smijeh učvršćuje odnose i potiče suradnju. Izuzetno je važno da odgajatelj prihvaća različitosti među djecom kao što su razlike u kulturi, vjeri, jezicima te prihvaća hendikepiranu, bolesnu i darovitu djecu. (Mlinarević, 2004)

Prema Brajši (2001) odgajatelj stvara djetetu uvjete za ostvarivanje svih potencijala uz određena pravila. Na taj način djeca se uče odgovornosti. Djeci je potrebno stalno omogućavati stvarne, životne prilike da donose vlastite odluke i prihvaćaju odgovornost za njih. Na taj način djecu učimo samostalnosti i jačamo njihovo samopouzdanje ukazujući im kako su sposobni mnogo stvari učiniti sama.

Odgajatelj i djeca, osim direktno, komuniciraju i kroz igru te vođene aktivnosti. Komunikacija u dječjim aktivnostima vrlo je složena i suptilna forma između odgajatelja i djece. Otvorena komunikacija između odgajatelja i djece, pitanja, komentari, objašnjenja, opisivanja, ponavljanja mogu predstavljati važan aspekt i potporu djetetovog učenja i razvoja te izazov samoinicirajućim i samoorganizirajućim aktivnostima. Raspon razine intervencije odgajatelja može se kretati od vođenja preko usmjeravanja do neizražavanja interesa za dječje akcije. (Šagud, 2015)

Igra je prirodna aktivnost djeteta koja se razlikuje od svih drugih aktivnosti u kojima dijete sudjeluje, kojom dijete istražuje putove rješavanja problema, eksperimentira i integrira emocionalne i kognitivne aspekte stvarnosti. Prema Šego (2009) igra je vrlo važna za dijete predškolske dobi jer je kreativna, uključuje rješavanje problema, pomaže mu nove ideje primijeniti u zbilju, važna je za socijalizaciju djeteta, učenje novog jezika i sl. Također, osim emocionalnog, tjelesnog i socijalnog aspekta dijete igrom razvija intelektualne vještine jer uče mnogo novih činjenica, a pomaže i u vještinama rješavanja problema i pamćenja.

Roditelji i odgojitelji trebaju poticati igre vezane uz razvoj predčitačkih vještina - slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. Kad god je moguće trebaju poticati dijete na prepoznavanje slova, zvukova, stvarati prilike da čuje jezik, proizvodi zvukove i reagira na njih. (Šego, 2009)

Strukturirane aktivnosti shvaćene su kao aktivnosti koje planira odgojitelj. Smatra se da razvijaju važna specifična razvojna područja. To su istraživačko-spoznajne aktivnosti koje pružaju mogućnost otkrivanja, eksperimentiranja, rješavanja problema i sl. Odgajateljeva uloga jest organizirati ih, pratiti, elaborirati, voditi i preuzimati više ili manje ulogu voditelja. (Šagud, 2015)

Prema Vivodinac (2008) prva pretpostavka uspješnog rada u vrtiću jest kvalitetna suradnja između odgojitelja i stručnih suradnika, te suradnja s roditeljima, vanjskim suradnicima i tehničkim osobljem. Ostvarujući ovakav oblik suradnje djeci pružamo dobar primjer međusobne suradnje i ukazujemo na njenu važnost. Autorica naglašava kako u odgojno-obrazovnom procesu odgajatelj više nema dominantnu, tradicionalnu ulogu kako je to bilo nekoć već je u prilici djeci usaditi znanja i vještine uključujući i vještine komuniciranja i međusobne suradnje.

Svi dokumenti i znanstveni radovi vezani uz odgoj i obrazovanje djece i mladih u Republici Hrvatskoj naglašavaju potrebu aktivnog uključivanja roditelja u rad vrtića te razvoj partnerstva s obitelji. (N. Tatković i sur., 2016). Nacionalni kurikulum za rani predškolski odgoj i

obrazovanje ističe kako dijete u obitelji stječe „prve spoznaje o sebi i svijetu oko sebe, uči o komunikacijama i odnosima, suživotu, zajedništvu, toleranciji, razvija svoje potencijale i stječe spoznaje i vještine prijeko potrebne za čitav život.“

Oblici suradnje s roditeljima mogu biti formalni i neformalni. Formalna suradnja je suradnja u kojoj roditelji i odgojitelji „službeno“ surađuju kako bi unaprijedili razvoj i boljitak djeteta. Neformalna suradnja uključuje razne oblike, a karakterizira je kreativnost roditelja i odgajatelja. Roditelji komuniciraju s odgojiteljima putem individualnih i skupnih oblika komunikacija (leci, „kutić“ za roditelje, roditeljski sastanci, individualni razgovori, završne svečanosti, radionice, izleti, uključivanje roditelja u odgojno-obrazovni rad, grupe podrške roditeljima i sl.). (N. Tatković i sur., 2016)

Prema Mavračić-Miković (2019) stvaranje partnerskih i suradničkih odnosa roditelja i vrtića temeljan je uvjet za postizanje poticajnog okruženja koje utječe na razvoj djeteta. Svrha takvih odnosa je zajednička, a to je dobrobit djeteta.

Suradnja je aktivnost odgojitelja i roditelja kojoj je cilj boljitak djeteta, a odvija se svakodnevnom razmjenom informacija o djetetu i događanjima u skupini, odnosno obavljanje i izvršavanje zadataka koji za cilj ima kvalitetne promjene koje se ostvaruju dogovorom. (Mavračić-Miković, 2019)

Prema Petrović-Sočo (1995) partnerstvo je zajednička odgovornost roditelja i odgajatelja te upućuje na otvorenu i dvosmjernu komunikaciju s ciljem dobrobiti djeteta. Mavračić-Miković (2019) kao bitne elemente za izgradnju partnerskog odnosa navodi sljedeće: međusobno uvažavanje znanja i vještina, otvorena i iskrena komunikacija, razumijevanje i empatija, zajednički ciljevi, obostrana razmjena informacija, pristupačnost, međusobno razumijevanje, odsutstvo kritiziranja i predrasuda i zajednička procjena napretka.

Prema N. Tatković i sur., (2016) partnerski odnos je onaj u kojem su odgajatelji i roditelji:

- jednaki – jedni prema drugima odnose se kao kolege i istomišljenici, dijeleći informacije, obveze i ciljeve vezane uz dijete
- aktivni - obostrano poticanje djetetova razvoja
- odgovorni – obje strane imaju određena prava, ali i obaveze

Autorice Rijavec i Miljković (2010) daju savjete za ostvarivanje dobre komunikacije:

- uspostaviti komunikacija s roditeljima na početku pedagoške godine

- upoznati obitelj djeteta
- održavati komunikaciju tijekom cijele godine
- inicirati ostvarivanje suradnje
- pismeno i usmeno komunicirati
- iznositi roditeljima dobre i pozitivne informacije, a ne samo negativne
- uključiti roditelje u život i rad vrtića

Kvalitetno partnerstvo ima utjecaj na sve subjekte odgojno-obrazovnog procesa: djetetu, roditelju, odgajatelju i vrtiću.

Roditelji imaju povratnu informaciju u vezi obavljanja roditeljske dužnosti te dobivaju osjećaj sigurnosti i podrške kroz proširivanje znanja na području razvoja djeteta te stvaranja kvalitetnog i optimalnog okruženja u vlastitom domu. Također se osjećaju kompetentnijima jer su ravnopravno uključeni u odgojno-obrazovni proces, sigurnijima i cjenjenijima jer njihovo zadovoljstvo proizlazi iz zadovoljstva djeteta. (Mavračić-Miković, 2019)

Prema Mavračić-Miković (2019) i odgajatelji imaju veliku korist od partnerskog odnosa s roditeljima. Autorica navodi kako odgajatelji kroz povratnu informaciju o svome radu grade samopouzdanje i osjećaju se kompetentnijima u svome poslu. Odgajatelji dolaze do spoznaja o djetetu i njihovom razvoju upravo od roditelja i to im pruža mogućnost da stvore optimalne uvjete za razvoj svakog djeteta. Odgajatelji će stvoriti bolje i opuštenije uvjete rada s djecom, što utječe ponajprije na djecu, a zatim i na njih same. Odgajatelji će se osjećati sigurnije u provedbi svojih postupaka, imat će veću motivaciju za rad, a kroz pozitivne komentare roditelja na svoj rad osjećat će veće zadovoljstvo rada u profesiji.

Prema Rosić i Zloković (2003) najveću korist od partnerskog odnosa imaju djeca. Djeca uče po modelu, a njihovi najveći modeli upravo su roditelji i odgajatelji jer s njima dijete provodi najviše vremena. Odnos roditelja i odgojitelja mora djetetu pružati primjer dobrih komunikacijskih vještina i empatije.

Prema N. Tatković i sur. (2016) partnerstvo s roditeljima treba unaprjeđivati. Istraživanja pokazuju (Kunstek, 2000) da je uspjeh djeteta u proporcionalnoj suglasnosti sa sudjelovanjem roditelja u odgoju i obrazovanju djece te aktivnom komunikacijom. Prema N. Tatković i sur. (2016) djetetov uspjeh je bolji ukoliko je roditelj aktivno uključen, te ukoliko to uključivanje što prije započne i što dulje traje.

4. ISTRAŽIVANJE

4.1. Opis uzorka

U istraživanju je sudjelovalo 14 djece u dobi od 4 do 6 godina. Ispitanici su polaznici preškolske skupine jednog gradskog vrtića grada Velike Gorice. Prosječna dob djece iznosi 5,43 godina s time da najmlađe dijete ima 4 godine, a najstarije 6 godina. U istraživanju je sudjelovalo osam djevojčica i šest dječaka.

4.2. Opis instrumenta istraživanja

Instrument istraživanja bio je anketni upitnik koji se provodio uživo. Anketa se sastojala od 7 pitanja i 9 potpitanja. Sva pitanja su otvorenog tipa. Djeca su ranije bila upućena da ću doći kod njih u skupinu provesti istraživanje te im je predstavljeno da ćemo imati kratak razgovor kako bi se bolje upoznali. Sa svakim djetetom sam razgovarala pojedinačno te su sva djeca dragovoljno sudjelovala. Pitanja su bila vezana uz njihovu najdražu igru, s kime se vole igrati, koja im je najdraža priča, koju priču ne vole, koji im je najdraži crtani film, jesu li čuli za Korona virus i što misle o njemu, koliko imaju prijatelja, čega se najviše vole igrati, ljute li ih nekad roditelji i kako se oni tada ponašaju. Svi razgovori snimani su diktafonom kako bi se napravila kasnija analiza verbalne komunikacije. Na svako pitanje na koja su djeca odgovarala, bilježila sam njihove geste, mimiku i pokrete. Djeca nisu bila upućena u to da se promatra njihova neverbalna komunikacija.

4.3. Ciljevi istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati usklađenost verbalne i neverbalne komunikacije djece vrtićke i predškolske dobi.

U skladu s temeljnim ciljem postavljeni su sljedeći problemi:

1. Ispitati koje neverbalne znakove koriste djeca vrtićke i predškolske dobi pri govornom izrazu.
2. Utvrditi na koji se način djeca verbalno izražavaju, koje riječi koriste, kakve su im rečenice i koje govorne vrednote koriste u razgovoru.

3. Ispitati postoji li razlika između dječaka i djevojčica u neverbalnoj komunikaciji i postoji li razlika u neverbalnoj komunikaciji s obzirom na godine djece.

4.4. Hipoteze istraživanja

1. Očekuje se da djeca pokazuju nervozu neverbalnim znakovima s obzirom na nepoznatu osobu u njihovoj skupini.
2. Očekuje se da djeca koriste široki spektar neverbalnih znakova u komunikaciji.
3. Očekuje se da različita pitanja zahtijevaju i različite neverbalne reakcije.
4. Očekuje se duljina rečenice primjerena razvojnoj dobi.
5. Očekuje se da djeca još mogu griješiti u padežima, broju, kao i u nekim drugim gramatičkim pravilima.
6. Očekuje se da djeca koriste duže stanke u govoru.
7. Očekuje se da djevojčice više verbalno komuniciraju i da su detaljnije u iskazima.
8. Očekuje se da mlađa djeca više rabe neverbalnu komunikaciju od verbalne.

4.5. Rezultati istraživanja

Prvo postavljeno pitanje djeci bilo je „Koja ti je najdraža igra? S kim se voliš igrati?“ Djeca su odgovarala kako se vole igrati lutkama, kolicima, igre skrivača, bojanja i crtanja, društvene igre, mame i tate, autićima, herojima, a jedan dječak naveo je kako voli sa svojim bratom izmišljati vlastite igre. Djeca su na pitanje „S kim se voliš igrati?“ većinom navodila kako se vole igrati sa svojim prijateljima. Još neki navodi bili su kako se vole igrati sa svojim roditeljima, braćom i sestrama, kućnim ljubimcima, a nekolicina djece navela je kako se najviše vole igrati sami. Promatrajući neverbalnu komunikaciju djece, najviše njih, čak 57, 14 % promatralo je svoje prijatelje tijekom odgovaranja na ovo pitanje. 35, 71 % djece osmijehivalo se, 21, 42 % djece pomicalo je noge lijevo – desno i igralo se rukama, 14, 28 % djece štipalo je svoje ruke, popravljalo kosu, imalo prekrizene ruke na stolu, držalo se rukama za stolac, mrštilo

obrve i igralo se sa svojom odjećom. 7, 14 % djece ljuljalo se na stolcu, imalo prst u ustima, lupkalo rukama po stolu, držalo se za lakat, trljalo nos i pljeskalo.

Slika 1. Neverbalne reakcije djece na pitanje „Koja ti je najdraža igra? S kim se voliš igrati?“

Drugo pitanje postavljeno djeci bilo je: „Koja ti je najdraža priča i zašto?“ Djeca su odgovorila sljedeće: priča o Elsi, Moj mali pony, Crvenkapica, Čarapojedac, priče o princezama, Crni lav, Zlatokosa, Munjeviti Jurić, priča o vještici, priča o formulama. Dva dječaka odgovorila su kako nemaju najdražu priču, a jedna djevojčica odgovorila je kako su joj sve priče najdraže. 42, 86 % djece znalo je točan naziv priče. Na pitanje „Zašto ti je to najdraža priča“ djeca su većinom dala sažet odgovor u jednoj rečenici, a samo je nekolicina djece krenulo detaljno opisivati priču. Promatrajući neverbalnu komunikaciju, najveći postotak djece, njih 42, 86 % osmijehivalo se, 28, 57 % djece gledalo je u drugu djecu i mrštilo obrve, 21, 42 % djece igralo se svojim rukama, 14, 28 % djece podizalo je obrve i češkalo se po licu, a 7, 14 % djece mahalo je rukama, slijegalo ramenima, igralo se odjećom i kosom, imalo prekrižene ruke, štipalo se za usta, namigivalo, trljalo oči, imalo prekrižene noge i lupalo nogama o pod.

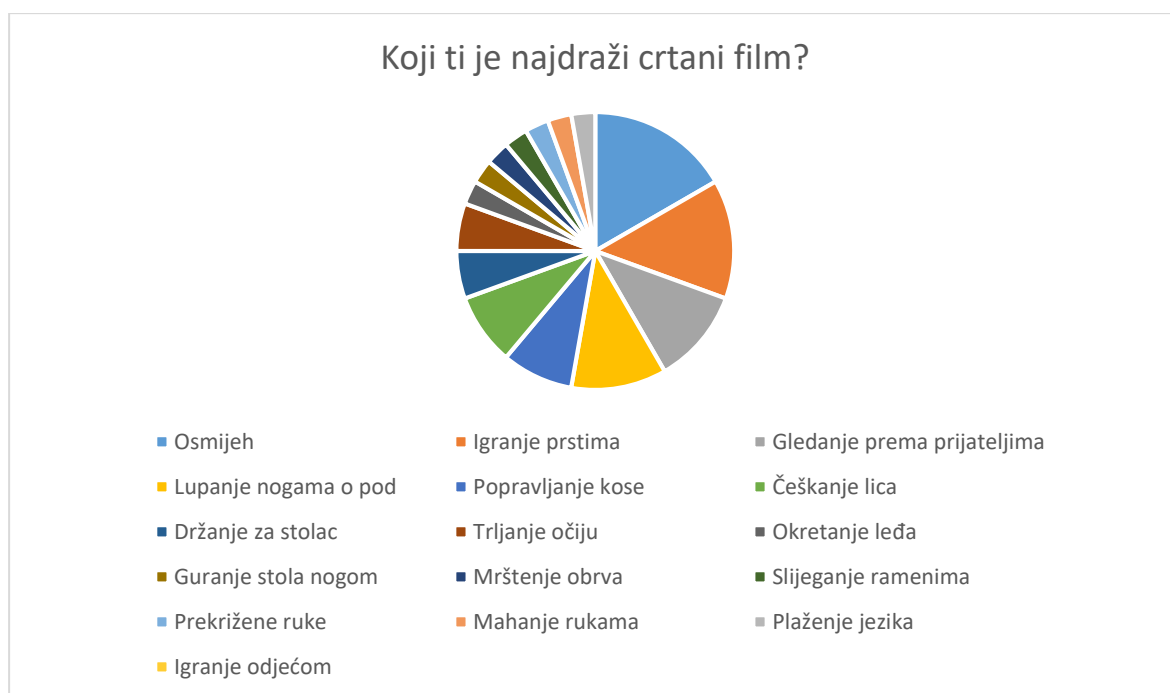
Slika 2. *Neverbalne reakcije djece na pitanje „Koja ti je najdraža priča i zašto?“*

Treće postavljeno pitanje djeci bilo je: „Koju priču ne voliš i zašto?“ Dječji odgovori bili su: Munjeviti Jurić, priča o gusarima, priča sa zecom i mišićem, Ninja kornjače, Crvenkapica, priča o vješticama, priče za cure, Zvončica, priča o traktorima, neke dosadne priče, bebaste priče. Dječji argumenti zašto ne vole neku priču većinom su bili zato što su za drugi spol, bebaste su, dosadne ili u njima nešto što im izaziva strah. Nekolicina djece odgovorila je kako nema nijedna priča koju ne vole. Neverbalne reakcije bile su sljedeće: 35, 71 % djece gledalo je u drugu djecu i igralo se prstima, 28, 57 % djece mrštilo je obrve, 14, 28 % djece osmijehivalo se, gledalo prema gore i imalo prekrižene ruke, a 7, 14 % djece gledalo je u ruke, držalo ruke iza leđa, držalo se rukama za stolac, popravljalo kosu, trljalo oči, kopalo nos, imalo prekrižene noge, namigivalo i igralo se odjećom.

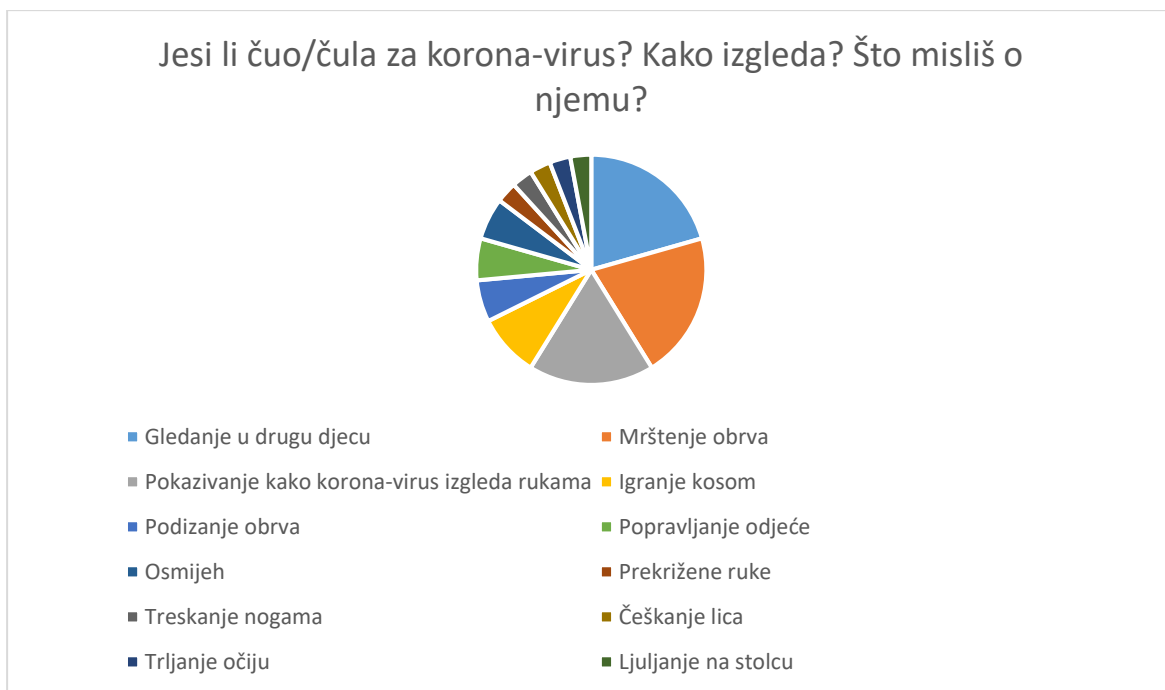
Slika 3. *Neverbalne reakcije djece na pitanje „Koju priču ne voliš i zašto?“*

Četvrto postavljeno pitanje djeci bilo je: „Koji ti je najdraži crtani film“? Djeca su odgovarala sljedeće: Elsa i Ana, Kitty, Minnie, Jan i gusari, Hatchimals, Mala sirena, Kuća obitelji Glasnić, Spužva Bob, Rangersi, Munjeviti Jurić, Dex Rock, Thundermani. Jedan dječak odgovorio je kako ne voli crtiće, ali voli film Mortal Kombat. Možda je zanimljivo napomenuti kako su se djeca brže mogla sjetiti najdražeg crtanog filma od najdraže priče što je vjerojatno opravdano većom upotrebom medija, ali ta hipoteza nije potvrđena. Neverbalne reakcije bile su sljedeće: 42, 85 % djece osmijevalo se, 35, 71 % djece igralo se prstima, 28, 57 % djece gledalo je prema prijateljima i lupalo nogama o pod, 21, 42 % djece popravljalo je kosu i češkalo se po licu, 14, 28 % djece držalo se za stolac i trljalo oči, a 7, 14 % djece okretalo je leđa, guralo stol nogom, mrštilo obrve, slijegalo ramenima, imalo prekrižene ruke, mahalo rukama, plazilo jezik i igralo se odjećom.

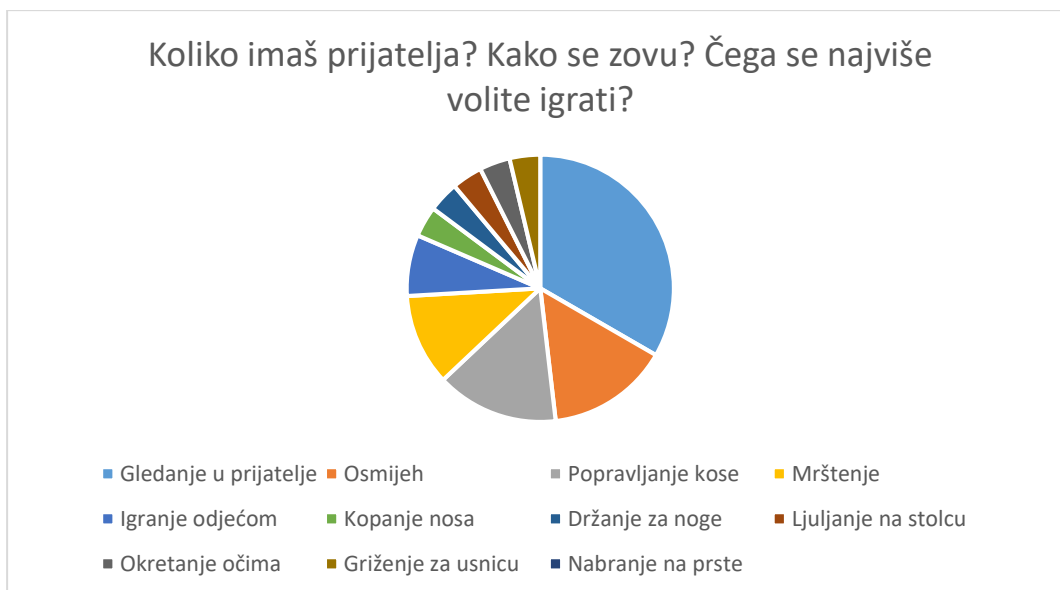
Slika 4. *Neverbalne reakcije djece na pitanje „Koji ti je najdraži crtani film?“*

Peto postavljeno pitanje djeci bilo je „Što znaš o korona-virusu? Kako on izgleda? Što misliš o njemu?“ Sva djecu su odgovorila kako su čula za korona-virus. Dječji odgovori bili su kako je to kada se treba nositi maska, da je to virus koji ide na ljude koji kišu i kašlju, da je to virus za koji su čuli na televiziji, kako to znači da moraš biti udaljen dva metra od drugih, da je korona- virus kada ne smiješ kašljati po drugim ljudima, da se korona-virus pojavio jer su ljudi jeli šišmiše, kako je korona-virus nastao jer su ljudi bacali smeće po podu i u vodu, da je to virus koji ako ga dobiješ moraš u izolaciju, a jedna djevojčica odgovorila je kako ne zna ništa o korona-virusu, ali je čula za njega. Na pitanje „Kako korona-virus izgleda?“ djeca su većinom odgovarala kako je okruglog oblika, zelene boje, da ima bodljice, a nekolicina djece odgovorila je kako može biti i nekih drugih boja. Na pitanje „Što misliš o korona-virusu?“ djeca su odgovarala kako je to opasan virus, glup virus, kako je puno ljudi umrlo od tog virusa, kako virus može uništiti svijet, kako od korona-virusa možeš završiti u bolnici. Neverbalne reakcije djece bile su sljedeće: 50 % djece gledalo je u svoje prijatelje i mrštilo obrve, 42, 85 % djece pokazivalo je kako korona-virus izgleda rukama, 21, 42 % djece igralo se kosom, 14, 28 % djece podizalo je obrve, popravljalo odjeću i osmijehivalo se, a 7, 14 % djece imalo je prekrižene ruke, treskalo nogama, češkalo lice, trljalo oči i ljuljalo se na stolcu.

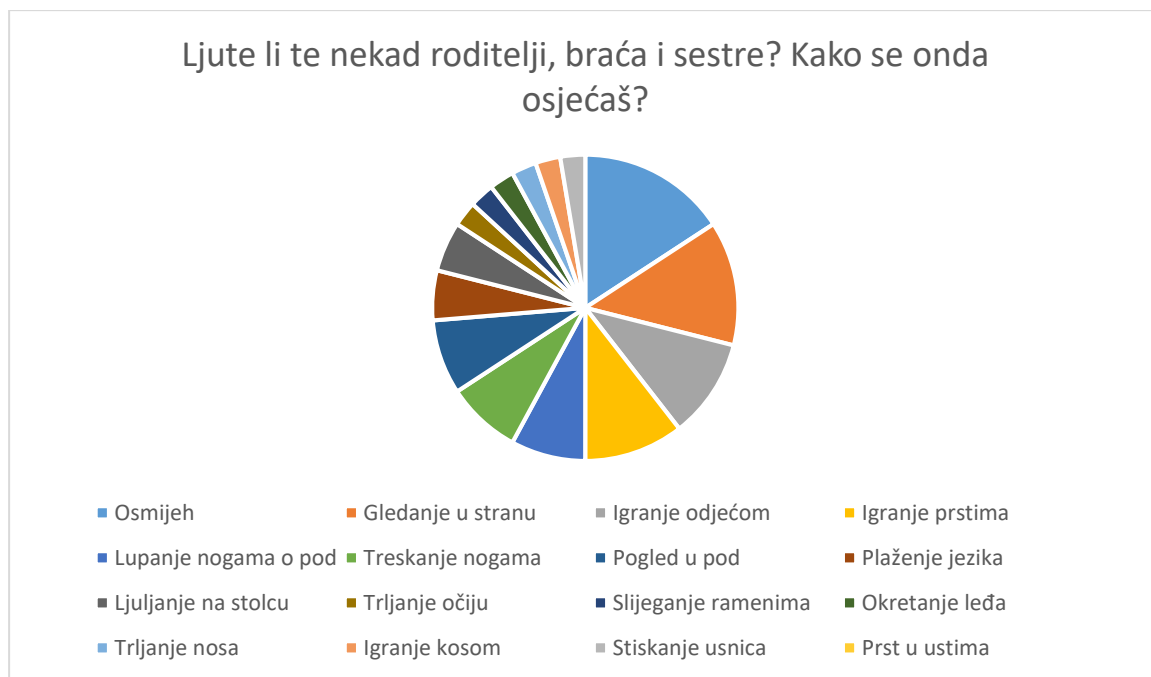
Slika 5. *Neverbalne reakcije djece na pitanje „Jesi li čuo/čula za korona-virus? Kako izgleda? Što misliš o njemu?“*

Šesto postavljeno pitanje djeci bilo je „Koliko imaš prijatelja? Kako se zovu? Čega se najviše volite igrati?“ Djeca su na ovo pitanje većinom odgovarala kako imaju puno prijatelja i nabrajala njihova imena. Na pitanje „Čega se najviše volite igrati?“ djeca su odgovarala kako se vole igrati lovice, skrivača, lopova i policajca, s lutkama i kolicima, špijuniranja, nogometa. Neverbalne reakcije bile su sljedeće: 64,28 % djece gledalo je u svoje prijatelje, 28,57 % djece osmijevalo se i popravljalos kosu, 21,42 % djece mrštilo se, 14,28 % djece igralo se odjećom, 14,28 % djece kopalo je nos, držalo se za noge, ljuljalo se na stolcu, okretalo očima, grizlo usnice i nabrajalo prijatelje na prste.

Slika 6. *Neverbalne reakcije djece na pitanje „Koliko imaš prijatelja? Kako se zovu? Čega se najviše volite igrati?“*

Zadnje postavljeno pitanje djeci bilo je „Ljute li te nekad roditelji ili brat i sestra? Kako se onda osjećaš?“ Djeca su odgovaralo kako ih roditelji ili braća i sestre ljute ponekad, a tada se osjećaju tužno, razočarano, plaču, a dvoje djece odgovorilo je kako se osjećaju dobro. Neverbalne reakcije djece bile su sljedeće: 42, 85 % djece osmijehivalo se, 35, 71 % djece gledalo je u stranu, 28, 57 % djece igralo se odjećom i prstima, 21, 42 % djece lupalo je nogama o pod, treskalo nogama i gledalo u pod, 14, 28 % djece plazilo je jezik i ljuljalo se na stolcu, a 7, 14 % djece trljalo je oči, slijegalo ramenima, okretalo leđa, trljalo nos, igralo se kosom, stiskalo usnice i imalo prst u ustima.

Slika 7. Neverbalne reakcije djece na pitanje „Ljute li te nekad roditelji, braća i sestre? Kako se onda osjećaš?“

Statističkom obradom podataka dječjih verbalnih iskaza dobili smo sljedeće podatke:

1. Djeca su u iskazima imala 5368 riječi što je u prosjeku 383 riječi po djetetu.
2. Djeca su u iskazima imala 847 rečenica.
3. Djeca su u prosjeku imala 6,33 riječi u rečenici.
4. Djeca su u svojim iskazima imala 671 lemmu.
5. Djeca su u svojim iskazima imala 1154 različenica.

Dvadeset najčešćih lema:

SA	TAJ	NE	ŠTO	ONDA
BITI	DA	KOJI	VOLJETI	PRIČA
TI	JA	JEL	PA	VIRUS
SEBE	IMATI	DRAG	ON	NEKAD

Slika 8. Dvadeset najčešćih lema u dječjim iskazima.

VIRUS	MAMA	BRAT	PRIJATELJ	VRTIĆ
PRIČA	TATA	SEKA	BRACO	DAN
KORONA	ČOVJEK	CRTIĆ	FILM	KUĆA
GODINA	IGRA	SESTRA	DJEVOJČICA	SKRIVAČ

Slika 9. Dvadeset najčešćih imenica u dječjim iskazima.

BITI	MOĆI	IĆI	NEMATI	HTJETI
IMATI	ZNATI	MISLITI	RADITI	OSJEĆATI
VOLJETI	LJUTITI	ČUTI	ZARAZITI	DOBITI
IGRATI	ZVATI	IZGLEDATI	MORATI	ZNAČITI

Slika 10. Dvadeset najčešćih glagola u dječjim iskazima.

DRAG	DOBAR	CIJELI	ZELEN	ZANIMLJIV
MALI	VELIK	CRTANI	NIKOLIN	OSTALI
LJUT	OPASAN	BEBAST	DRAGO	CRN
SAV	SVE	OMILJEN	MUŠKI	PAMETAN

Slika 11. Dvadeset najčešćih pridjeva u dječjim iskazima.

Navedeni rezultati pokazuju da djeca pokazuju odstupanja na gramatičkoj razini u skladu sa svojom dobi i razvojnim obilježjima te im broj riječi u rečenici i broj riječi u iskazu također odgovara razvojnoj dobi čime su se potvrdile postavljene hipoteze.

5. ZAKLJUČAK I RASPRAVA

U provedenom istraživanju cilj je bio ispitati usklađenost verbalne i neverbalne komunikacije djece vrtićke i predškolske dobi. Dječje neverbalne reakcije su raznolike te uviđamo razlike s obzirom na to kakve osjećaje u djetetu pobuđuje određeno pitanje. Verbalna komunikacija djece u skladu je s očekivanjima. Djeca komuniciraju hrvatskim standardnim jezikom s manjim odstupanjima koja su uglavnom dobno određena. Javlja se pogreške u padežima, slaganju roda, broja i padeža, ponavljanja na sintaktičkoj razini te izostavljanja pojedinih dijelova rečenice. Sva djeca tijekom verbalnih iskaza rabe dulje stanke. Uočena je razlika između

dječaka i djevojčica na način da su djevojčice detaljnije u verbalnim iskazima od dječaka. Mlađa djeca se više služe neverbalnom komunikacijom od verbalne, imaju tiši govor te su sramežljivija. Ovime su potvrđene sve hipoteze istraživanja.

Neverbalna komunikacija i poznavanje neverbalne komunikacije olakšava nam komunikaciju s djecom te da određeno ponašanje interpretiramo. Uspješna komunikacija s djecom vrlo je važan aspekt upoznavanja djeteta i uspostavljanja bliskosti te možemo zaključiti kako neverbalna komunikacija ima vrlo važnu ulogu u životu djeteta.

„Komunikacija neverbalnim znakovima značajna je komponenta svake komunikacije, a umijeće njezinoga prepoznavanja jedno od značajnijih elemenata dobrog slušanja.“

(Vodopija, Vajs, 2010)

6. POPIS LITERATURE

Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. (2010). *Kako dijete govori?*. Zagreb: Planet Zoe.

Anić, V. (1991). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Antolović, K., Sviličić, N. (2016). *Interpersonalna komunikacija*. Zagreb: K&K Promocija.

Bašić, J., Hudina, B., Koller-Trbović, N., Žižak, A. (2005). *Integralna metoda za odgajatelje i stručne suradnike predškolskih ustanova*. Zagreb: Alinea.

Bašić, J., Žižak, A., Koller-Trbović, N. (ur.) (1998). *Integralna metoda u primjeni*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Alinea.

Brajša, P. (2001). *Živjeti demokratski*. Pula: Histria Croatica C.A.S.H.

Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija, interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. kolovoza 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21846>>.

Jukić, S., Nadrljanski, M. (2015). *Komunikologija*. Split: Redak.

Knapp, M. L., Hall, J. A. (2010). *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*. Zagreb: Naklada Slap.

Koprowska, J. (2005). *Communication and interpersonal skills in social work*. <<http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/50023/1/21.Juliet%20Koprowska.pdf>>

Pristupljeno 25. kolovoza 2021.

Kunstek, M. (2000). Kakve promjene trebamo?. *Dijete, vrtić, obitelj*, 6 (21), 3-5. Pristupljeno 6. rujna 2021. <<https://hrcak.srce.hr/182119>>

Lučanin, D., Despot Lučanin, J. (ur.) (2010). *Komunikacijske vještine u zdravstvu*. Zagreb: Zdravstveno veleučilište i Naklada Slap.

Ljubešić, M. (2001). Rana komunikacija i njezina uloga u učenju i razvoju djeteta. *Dijete i društvo*, 3, 261-278.

Ljubešić, M., Cepanec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna?. *Logopedija*, 3(1), 35-45. Pristupljeno 2. rujna 2021. <<https://hrcak.srce.hr/123819>>

Ljubešić, M., Capanec, M., Ivšac, J., Šimleša, S. (2009). Predjezična i rana jezična komunikacija: obilježja prijelaznog stadija u djece s perinatalnim ozljedama mozga. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45, 15- 29.

Mavračić Miković, I. (2019). Stavovi roditelja i odgojitelja o oblicima suradnje i partnerstva u dječjem vrtiću. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3 (3.), 69-84. Pristupljeno 5. rujna 2021. <<https://hrcak.srce.hr/234848>>

Miljak, A. (1996). *Humanistički pristup teoriji i praksi predškolskog odgoja*. Velika Gorica: Persona.

Mlinarević, V. (2004). Vrtićno okruženje usmjereno na dijete. *Život i škola*, 11 (1), 112-119. Pristupljeno 3. rujna 2021. <https://bib.irb.hr/datoteka/183458.Vrtino_okruzenje_usmjereno_na_dijete.pdf>

Mušanović, M., Lukaš, M. (2011). *Osnove pedagogije*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje(2011.), Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Republika Hrvatska.

Petrović-Sočo, B. (1995). Ispitivanje stavova roditelja o suradnji s vrtićem. *Društvena istraživanja*, 18-19 (4-5), 613-625.

Polić, M. (1997). *Čovjek – odgoj – svijet*. Zagreb: KruZak.

Reardon, K. K. (1998). *Interpersonalna komunikacija – Gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.

Rijavec, M., Miljković, D. (2010). *Pozitivna disciplina u razredu: priručnik za preživljavanje u razredu*. Zagreb: IEP-D2.

Rosić, V., Zloković, J. (2003). *Modeli suradnje obitelji i škole*. Đakovo: Tempo.

Silverman, J., Kurtz, S., Draper, J. (1998). *Skills for communicating with patient*. <https://books.google.hr/books?id=pRjYCwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=silverman+kurtz+skills+for+communicating+with+patients&hl=hr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=silverman%20kurtz%20skills%20for%20communicating%20with%20patients&f=false>

Pristupljeno 28. kolovoza 2021.

Slunjski, E. (2008). *Dječji vrtić: zajednica koja uči: mjesto dijaloga, suradnje i zajedničkog učenja*. Zagreb: Spektar Media.

Starč, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden Marketing.

Šagud, M. (2015). Komunikacija odgajatelja i djece u igri i strukturiranim aktivnostima. *Školski vjesnik*, 64 (1), 91-111. Pristupljeno 3. rujna 2021. <<https://hrcak.srce.hr/143872>>

Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. *Govor*, 26 (2), 119-149. Pristupljeno 4. rujna 2021. <<https://hrcak.srce.hr/165964>>

Tatković N., Diković M., Tatković S. (2016). *Pedagoško-psihološki aspekti komunikacije*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

Tatković, N., Močinić, S. (2012). *Učitelj za društvo znanja. Pedagogijske i tehnologijske paradigme bolonjskog procesa*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

Vivodinac, Ž. (2008). Djeca suradnici. *Školski vjesnik*, 57 (1.-2.), 153-163. Pristupljeno 4. rujna 2021. <<https://hrcak.srce.hr/82622>>

Vodopija, Š., Vajs, A. (2010). *Vještina slušanja u komunikaciji i medijaciji*. Zadar: Edicija Erudita.

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat mojeg rada, te da se u njegovoj izradi nisam koristila drugim izvorima osim onima koji su u njemu navedeni.
